

Вікторія КАТЕРНЮК,
кандидат філологічних наук,
старший викладач
НПУ ім. М.Драгоманова

ДЕРИВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ПРИЗВИСК В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

УДК 81'373.23(043.3)

У статті представлені проміжні результати дослідження неофіційних антропонімів або прізвиськ в українській та англійській мовах. Автор порівнює словотвірні характеристики прізвиськ, виявляючи спільні й відмінні риси в неофіційних власних назвах двох мов, які належать до слов'янської та германської груп.

Ключові слова: прізвиська, неофіційні власні назви, дериваційні моделі антропонімів.

Останнім часом у лінгвістиці зростає інтерес до проблем ономастики, тобто вивчення власних імен у різних аспектах, що зумовлено розвитком антропоцентричної парадигми мовознавчої науки.

Ономастичний словотвір можна розглядати як розділ ономастичної граматики, яка вивчає процеси, моделі та структури [7]. Принципи виділення відповідних розділів ономастичної граматики залежать від граматичної системи мови, тому нині ономастичний словотвір української мови становить значний інтерес для дослідження ономастичної деривації у порівнянні з іншими генетично спорідненими мовами.

Антропоніми, зокрема прізвиська, стали предметом численних досліджень в обох мовах. В українській їх вивчали регіонально (Чабаненко 2005), з погляду їхнього історичного розвитку (Долматова 2004, Чучка 1986) і семантики (Абрамян, Тарасова 2004). Англійські неофіційні антропоніми розглянуто в аспекті фонетичної структури (V.De Klerk & V.Bosch 2002), гендерних особливостей (Lieberon & Mikelson 1995), походження і соціальної функції (J.Morgan, C.O'Neill, R.Harte 1979). Проте поза увагою науковців залишилася деривація прізвиськ. Ми маємо на меті проаналізувати структуру неофіційних власних імен, виявити словотвірні процеси в обох мовах і з'ясувати максимально можливу кількість словотвірних моделей саме цього типу антропонімів. Це дасть змогу встановити спільність процесів творення українських та англійських антропонімів, а, отже, і з'ясувати загальні закономірності ономастичного словотвору двох генетично споріднених мов. Зібраний нами україномовний та англійськомовний матеріал можна поділити на такі великі тематичні групи: прізвиська українських, англійських та американських політиків і громадських діячів, українські й американські шкільні прізвиська – неофіційні імена учнів і вчителів.

Прізвиська і в слов'янських, і в германських мовах виникають у результаті низки процесів [7]:

- онімізації апелятива (*Luc, Big Dog*);
- створення за аналогією (*King of Camelot* – від *King Arthur*);

- трансонімізації, тобто переходу власного імені з одного типу антропонімів в інший (*Вітя, Тимоха, King George, Hurricane Katrina*);

- запозичення іншомовних імен (*Наполеон, Саїдам Іванович, American Fabius, Pablo, Colossus of Debate*).

Якщо підходити до процесу онімізації з точки зору зміни чи незміни самої структури апелятива, а також формальних його показників, то можна розрізнити граматичну і семантичну онімізацію. Перша – це такий процес, коли на базі апелятива або апелятивної основи утворюється власна назва за допомогою службових морфем, композиції кореневих морфем, синтаксичних засобів.

Другий спосіб онімізації – це процес, що проходить без формальних змін апелятива. В обох випадках загальна назва залишається у своїй лексичній системі, а на її основі виникає нове слово – власна назва, яка стає частиною ономастичного ряду певної мови й починає змінюватися відповідно до ономастичних правил.

Семантичну онімізацію не всі науковці вважають словотвірним процесом [7]. Однак, на нашу думку, у зв'язку з тим, що поняття семантичного словотвору існує і в українській мові [1], і в англійській [5], неможливо оминати факти утворення прізвиськ саме цим способом, а також проігнорувати можливість порівняти функціонування цього явища в досліджуваних мовах. У слов'янських мовах семантична онімізація досить поширена, наприклад: *Пасічник, Пастор, Робот, Конотопська Відьма, Вухо, Червонець, Грузин*. Те саме стосується й англійської мови: з 1500 проаналізованих одиниць близько 300 (майже 20 %) – прізвиська, утворені за допомогою семантичної онімізації, наприклад: *the Great Engineer, Schoolmaster of Politics, the Cyclone, the great Emancipator, Guru, High Prophet, the Cobra, the Beast, the Ant, the Camel*.

Семантична онімізація може бути простою, метафоричною та метонімічною. Простими вважаються ті випадки, коли власна назва, що виникла із загальної без деривації, віддзеркалює природні властивості об'єкта в момент номінації й максимально зберігає семантику апелятива, наприклад: *Жирний, Роззява, Кучерявий, Гонщик*,

Elegant Arthur, Old Rough and Ready, Big Bill, Smiling Bill, Boy Genius, Dimples, Handsome Jack, Lucky, Pretty Boy. Як бачимо, такий процес є спільним для української та англійської мов, хоча в англійській він значно поширеніший.

Продуктивнішим видом семантичного словотвору є метафорична онімізація, яка відбувається на підставі справжньої або уявної подібності названого об'єкта з іншим об'єктом, наприклад: *Штатив, Тарган, Снігуронька, Троцький, Анчоус, Лис, Ведмідь, the Werewolf, the Weasel, Sword of the Revolution, the Blade, Quasimodo.* В англійській мові такі прізвиська становлять 15 %, а в українській – 20 %, їхня частотність підтверджує продуктивність цього способу.

Ще один спосіб семантичного утворення неофіційних антропонімів – це метонімічна онімізація, яка іменує об'єкт у зв'язку зі смисловою асоціацією за суміжністю, наприклад: *Вухатий, Жінка з Косою в Гарному Сенсі Цього Слова, Two Guns, Father of the Constitution, Big Ears Du, Clutching Hand, Flat-Nose, Legs, Lips, Three-Finger Brown.* Цей вид онімізації виявився найменш продуктивним і в українській (2,5 %), і в англійській (3,5 %) мовах.

Характерним для семантичної онімізації є також процес конверсії, або субстантивації. Йдеться про такий вид словотвору, коли словотвірним засобом виступає лише парадигма слова, а при переході слова з однієї частини мови в іншу в момент утворення власної назви ця парадигма змінюється. У зв'язку з тим, що слово стає не просто субстантивом, а саме власною назвою, то одночасно зі субстантивацією відбувається й онімізація. Конверсія властива обом досліджуваним мовам, однак зі значними розбіжностями у функціонуванні. На відміну від української мови, де серед зібраного матеріалу налічується десь 2,5 % прізвиськ, утворених таким способом, наприклад, *Кучерявий, Рудий, Вухатий* (причому субстантивуються в основному прикметники [1]), в англійській мові субстантивація і відповідно онімізація за допомогою конверсії дуже розповсюджені. Це пов'язано з особливостями англійської граматики [5], де конверсія поширюється на всі частини мови, а також з можливостями утворення іменникових конструкцій, кластерів, де один або кілька іменників виступають у ролі прикметників, створюючи таким чином майже необмежені можливості для формування будь-яких комбінацій у межах одного словосполучення, наприклад: *Junior, Brooklyn's Last Irish Boss, Give 'Em Hell Harry, Old Sink or Swim.*

Процес утворення прізвиськ в обох мовах може бути комбінованим, тобто передбачати і семантичну, і граматичну онімізацію. Далі ми розглянемо приклади взаємодії цих двох процесів. Граматична онімізація апелює і граматична трансонімізація в українській та англійській у свою чергу охоплюють цілу низку процесів, які також можуть бути самостійними або комбінованими.

Утворення антропонімів прямо стосується вичення морфемного складу власних назв; не всі мо-

делі словотвору загальних назв характерні власним назвам. На думку деяких дослідників [7], яку ми поділяємо, антропонімам властиві такі процеси словотвору: афіксація (до неї належать суфіксація, конфіксація та префіксація), складання, абрєвіація, скорочення (кінцеве, серединне й початкове), а також деякі інші, менш поширені, як-от плюралізація та сингуляризація. Наше дослідження спрямоване на те, щоб перевірити, які з цих процесів застосовуються для утворення неофіційних антропонімів в українській та англійській мовах.

Шкільна неофіційна антропонімія становить найменшу частку матеріалу в обох мовах (приблизно 10 %), тому її найлегше проаналізувати й порівняти. Означений тип антропонімів має досить помітні відмінності свого формування в досліджуваних мовах. В українській мові на фоні семантичних способів утворення прізвиськ для вчителів і учнів (*Штатив, Крокодил, Енциклопедія, Жураф(а)*), вирізняється специфічний метафоричний семантичний спосіб надання прізвиськ учителям: *Хімік (Хімічка), Біолог (Біологічка), Географ (Географічка), Фізик (Фізичка), Математик (Математичка), Фізрук (Фізручка)* і т. п., тобто відбувається онімізація професій, пов'язаних зі шкільними предметами. Як бачимо, в цьому типі вчительських прізвиськ виділяється ще й гендерний складник за допомогою суфікса -к-, чого майже немає в англійських прізвиськах, окрім антропонімів, утворених від кількох апелюєтивів, що мають ознаки гендеру, як-от *Actor, Actress* чи *Prince, Princess* [4]. Українські прізвиська вчителів цього типу в жіночому варіанті стають прикладом взаємодії семантичної та граматичної онімізації апелюєтивів, оскільки суфікс -к- в українській мові має семантичне значення жіночого роду, наприклад, *журналіст – журналістка* [1]. На відміну від української, у британській англійській, а також у її американському варіанті представлені всі три семантичні способи словотвору для формування прізвиськ учителів і учнів: простий, метафоричний та метонімічний (наприклад, *Chisel, Basher, Killer*), а також скорочення (наприклад, *Tommy, Daisy, Dick, Sally, Rafe*).

Щодо граматичної онімізації апелюєтивів і граматичної трансонімізації за допомогою скорочення, то, спираючись на опрацьований матеріал, ми виявили, що цей процес може стосуватися будь-якої частини антропоніма: кінцевої (*Мельник – Меля, Боднар – Бодя, Thomas – Tommy, Tasha, Alexandra – Ali*), початкової (*Robin – Bobbie, Jennifer – Fern*), а також середньої (*Фельдман – Федік, Rudolph – Rafe*). Трапляються випадки скорочення не однієї частини, а кількох, найчастіше початку та кінця слова (*Elizabeth – Libby, Олексій – Льоха*). Найчастотніше явище в обох мовах – апокопа, вона становить близько 80 % усіх скорочень (*Ronald – Ron*), інші випадки менш поширені: афереза – 15 %, синкопа – 5 %.

Ще одним досить популярним способом утворення шкільних прізвиськ в обох мовах є абрєвіація,

коли використовуються, як правило, або одна перша, або декілька початкових літер офіційних антропонімів, наприклад: *TФ, КК, ВВ, JC, LeahJ, LeahW, SS, T-Rex, V, E, JP, J-Train*. Такі прізвиська становлять 5 % усіх англійських шкільних неофіційних антропонімів і лише 2 % українських.

Не можна оминати увагою також фонетичну мовну групу, пов'язану зі складністю вимовлення офіційного антропоніма або з комічними асоціаціями, які він викликає. До неї вдаються для перефразування якогось апелятива, найчастіше офіційної власної назви, наприклад: *Круска Андріївна* від *Ларуса Андріївна, Urrpie, Fonz Beelonz* від *Phone Belongs*. Перший приклад поєднує два засоби онімізації: фонетичну асоціацію та трансонімізацію. Серед українських прізвиськ відсоток такого типу словотвору зовсім незначний, так само як і в англійській мові, приблизно по 1 %.

Словоскладання належить до продуктивних засобів словотвору в англійській мові, наприклад: *JaybeeBaby, Carrothead, Chickenleg, Lovescats*. Причому цей процес може поєднуватися із трансонімізацією: *Ashbug* – це прізвище, поєднане з апелятивом. В українській мові таке явище теж присутнє, хоча менш поширене (наприклад, *Жиртрест*). На цей спосіб в українській мові серед опрацьованого матеріалу припадає лише 3 %, а в англійській – приблизно 15 % прізвиськ.

Друга тематична група – прізвиська політиків і громадських діячів – є найчисленнішою, а, отже, найрізноманітнішою з погляду онімізації. В англійській мові серед цього типу неофіційних антропонімів теж виявлені особливості граматичного словотвору. Потрібно зауважити, що саме в цій групі все-таки найбільше спільних для двох досліджуваних мов явищ.

Як уже зазначалося, і в англійській, і в українській мовах спільним засобом онімізації апелятивів є семантична онімізація. Ця група прізвиськ не ста-

ла винятком. Щодо граматичних засобів онімізації та трансонімізації, то й тут багато спільного:

- скорочення різних типів (*Льоня, Вітя, Юля, Тимоха, Сан Саніч, Омеля; Slick Willie, Teflon Ron, Jerry*);

- абрєвіатури (*МАЗ, завгар, BJ Clinton*);

- складання основ (*Landslide Lyndon*) було виявлено поки що тільки серед прізвиськ англійською мовою, а отже, може теоретично становити типологічну особливість словотвору неофіційної антропонімії в цій мові;

- фонетична мовна гра (*Адам Іванович – Саддам Іванович, Commander-in-Thief*);

- суфіксальна деривація (*Стаканний, Alarmist Ike, The Trickster*).

Цей останній вид граматичної онімізації має своєрідність в англійській мові. Особливий суфікс *-azza (-ozza, -ezza)* з'явився спочатку в регіональному австралійському варіанті англійської мови, а потім його запозичили британські мовці. Припускають, що цей суфікс набув поширення в Британії з 1968 р. завдяки телесеріалу з Barry Humphries у головній ролі, який і мав прізвисько *Bazza*. Нині цей суфікс використовують для утворення і чоловічих, і жіночих прізвиськ, причому лише серед публічних людей (чоловічі: *Bozza – Boris Johnson, Chazza – Charles*; жіночі: *Shazza – Sharon Osbourne, Maria Sharapova, Ozzy – Osbourne, Shezza – Sheryl Crow*). В українській мові не виявлено діалектних впливів на формування прізвиськ у жодній тематичній групі, тому можемо припустити, що це також типологічна особливість словотвору неофіційних антропонімів англійської мови.

Отже, аналіз зібраного матеріалу виявив, що найчастіше прізвиська утворюються за допомогою семантичної онімізації, а щодо граматичних засобів онімізації, то це – суфіксація, складання, абрєвіація, скорочення, що може бути кінцевим, серединним і початковим.

Література

1. Грищенко А. Сучасна українська літературна мова / А.Грищенко та ін. – К., 1997.
2. Іванова Н. Словотвірна характеристика лінгвістичних термінів з компонентом *онім*: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н.Іванова / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. – Одеса, 1998.
3. Кам'янець В. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних імен сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвиськ та псевдонімів): дис. ... канд. філол. наук / В.Кам'янець / Львівський національний ун-т ім. І.Франка. – Л., 2001.
4. Каушанская В. Грамматика английского языка / В.Каушанская, Р.Ковнер. – Москва, 1998.
5. Мостовий М. Лексикологія англійської мови: [підруч. для ін-тів і фак. інозем. мов] / М.Мостовий. – Х.: Основа, 1993.
6. Отин Е. Словарь коннотативных собственных имен / Е.Отин. – Донецк: Юго-Восток, 2004.
7. Подольская Н. Ономастическое словообразование (сопоставительный анализ на материале восточнославянской онимики): автореф. дис. ... д-ра філол. наук. / Н.Подольская / АН СССР. Ин-т языкознания. – Москва, 1990.

Ілюстративний матеріал

1. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_criminals_by_nickname
2. <http://www.fraza.com.ua/blog/blog.php?id=398>
3. <http://www.anticomproamat.ru/raznoe/klichki.html>
4. <http://bispham2.mysite.wanadoo-members.co.uk/nostalgia/sschool.htm>
5. <http://www.bbc.co.uk/wales/northeast/sites/flintshire/pages/wendy.shtml>
6. <http://kinesthesis.blogspot.com/2006/01/student-nick-names.html>
7. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_nicknames_used_by_George_W._Bush
8. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_U.S._Presidential_nicknames